

Att tolka etruskiska inskrifter

Charlotte Wikander, universitetslektor i antikens kultur och samhällsliv

Etruskiska, det språk som talades av en stor del av befolkningen i Mellanitalien under de sju sista århundradena f.Kr., har ofta kallats för ett ”mysterium”. Så hur löser man ett mysterium? Inte sällan på ett ytterst fantasifullt och ovetenskapligt sätt, och detta har i hög grad drabbat etruskiskan.

Men grundförutsättningen, att etruskiskan skulle vara så mystisk, är faktiskt alldeles felaktig: studiet av det etruskiska språket är problematiskt på många plan, men det mesta vi har bevarat av det går alldeles utmärkt att läsa och förstå. Till att börja med använde etruskerna ett grekiskt alfabet med några få egna tillägg, så problem att *läsa* inskrifterna finns inte, utom i de alltför vanliga fall då stenen där texten står inhuggen blivit skadad.

Problemen med tolkningen av etruskiska ligger på ett helt annat plan, och två svårigheter är nära förbundna med varandra, dels en språklig, dels en rent kvantitativ. Ur lingvistisk synpunkt är etruskiskan ett språkisolat, ett språk som inte liknar något annat, speciellt inte grannspråken på den apenninska halvön. Sådana isolat är inte helt ovanliga, men det är ändå överraskande att hitta ett dylikt bland de annars nära besläktade italiska språken – latinet och dess kusiner oskiska, umbriska, osv. Fenomenet har i sin tur givit upphov till ett antal mer eller mindre vilda teorier om en etruskisk invandring till Italien, t.ex. från Centraleuropa eller Mindre Asien. Etruskiskans ställning som isolat har naturligtvis dessutom försvårat studiet av dess grammatik och ordförråd.

Ändå är den större svårigheten den rent kvantitativa: vi har nära nog ingen etruskisk litteratur bevarad. Vi vet att en sådan har funnits, speciellt på det religiösa området, men sedan Etrurien utsatts för en hårdhänt latinisering under de sista århundradena f.Kr. var etruskiskan i praktiken helt

utdöd vid vår tideräknings början, och dess skrifter försvann. Det som överlevt är, med ett enda undantag (den s.k. "Liber Linteus" eller Zagrebindan, en religiös text skriven på linneremсор som sedan använts som mumiebinda) texter som huggits eller ristats in i mer permanenta material: sten, brons eller keramik. Av naturliga skäl blir sådana inskrifter korta och koncentrerade; de berättar vem som ligger begravd i en grav eller en sarkofag, vem som skänkt ett visst föremål till en helgedom, eller vem som är ägare till ett föremål. Av sådana inskrifter har vi ca 8 000 stycken bevarade, av vilka alla utom ca 50 kan läsas och förstås helt och hållet. *Men*, och det är stort *men*, bara 12 innehåller mer än 25 ord. Om man därtill lägger att majoriteten av de övriga är mycket stereotypa blir svårigheterna när det gäller att förstå språkets formlära, syntax och ordförråd uppenbara.

När det gäller "att tolka" blir alltså för etruskiskans del främst två aspekter viktiga: vad är det för ett språk och hur fungerar det, samt som en fortsättning, vad vill texterna berätta och vad kan vi förstå om det etruskiska samhället utifrån dem? Några litteraturvetenskapliga tolkningar kan inte komma ifråga. När det gäller den första frågan, vad det *är* för ett språk, och hur man skall läsa det, har det grälats inom akademiska kretsar sedan man först började studera etruskiska på ett åtminstone rudimentärt vetenskapligt sätt, vid mitten av 1800-talet. Två olika metoder har blivit tillämpade: den s.k. etymologiska metoden och den kombinatoriska metoden.

Den etymologiska metoden utvecklades främst vid tyska universitet från mitten av 1800-talet: den består, något förenklat, helt enkelt av att man jämförde etruskiska ord med åtminstone någorlunda likalydande ord från kända antika språk, framför allt latin och grekiska, och hoppades att orden betydde detsamma. Metoden visade sig för etruskiskans del leda helt fel, men det är alls inte egendomligt att den blev ett naturligt redskap framför allt för tyska filologer under 1800-talet. Alltsedan William Jones i slutet av 1700-talet kunnat belägga likheterna mellan sanskrit och vad som kom att kallas "indoeuropeiska" språk arbetade man, främst i Tyskland, som blev språkforskningens Mecka, med att belägga hur samma ord för samma företeelse fanns inom den grupp som där kom att kallas för "indogermanska" språk, och hur de olika orden följde vissa lagar när de förändrades – den först antagna grunden i sanskrit övergavs dock redan på 1870-talet, och

man tänkte sig ytterligare ett hypotetiskt ”urspråk”. Det föll sig alltså helt naturligt att tillämpa samma metod på etruskiskan, ett språk som i början av 1800-talet var nära nog helt nytt för vetenskapen, uppenbart genom de arkeologiska utgrävningar i Italien som tog fart från 1820-talet. Visst kände man till att folkslaget etrusker existerat, genom grekiska och romerska författare, men först genom utgrävningarna av nekropoler och tempel i Toscana och Lazio fick man tillgång till deras språk.

Den arkeologiska upptäckten av hundratals etruskiska inskrifter sammanföll alltså med en period av intensiv språkvetenskaplig forskning, och självfallet kastade man sig både i Tyskland och Italien över denna nya skatt. Grundarbetet, insamlandet och kopierandet av de etruskiska inskrifterna, sköttes av italienska pionjärer, främst Ariodante Fabretti och Gian-Francesco Gamurrini, som publicerade grundläggande samlingar av inskrifter (1867–1880). Här skall man naturligtvis inte heller glömma de enorma praktiska svårigheter insamlingsarbetet innebar: resor på landsbygden i Italien på 1800-talet var varken bekväma eller utan faror (fortfarande kring 1900 fanns kringströvande ”briganti”, stråtrövare, i Toscana). De tyska akademikerna var helt nöjda med att låta italienska forskare samla in material åt dem, medan den språkliga analysen med fördel kunde utföras i Leipzig eller München. Den analysen borde då göras utifrån etablerad tysk forskningsmetodik, nämligen den etymologiska metoden.

1874–1875 utkom det första, ivrigt inväntade, större tyska verket om det etruskiska språket: Wilhelm Corssens *Ueber die Sprache der Etrusker* – ett mastodontverk i två delar på över 1700 sidor. Det trycktes på det mest prestigefyllda filologiska förlaget i Tyskland, Teubners i Leipzig. Där följde Corssen, med enorm envetenhet, den gängse etymologiska metoden; problemet vara bara, att för att kunna göra det var han tvungen att utgå från att etruskiskan var ett indoeuropeiskt språk – en hypotes som visade sig vara fel och åstadkom en hel mängd egendomligheter i hans bok. Redan 1876 publicerade Wilhelm Deecke en bara 38 sidor lång förintande kritik av det magistrala verket. Corssen dog på kuppen.

När man idag tittar på Corssens verk (*läsa* det kan man knappast) blir det snabbt uppenbart hur den etymologiska metoden inte kunde fungera när det gällde etruskiska inskrifter. Fixeringen vid enstaka ords likheter

Figur 1: gravinskrift över Larth Alethnas, från Musarna (Viterbo).

med latin eller grekiska leder honom till de mest absurda slutsatser. Ett exempel är det etruskiska ordet *lupu*, som betyder ”död”, och ofta förekommer i etruskiska gravinskrifter: död vid 70 års ålder, t.ex. Genom en halsbrytande etymologi anser sig Corssen komma fram till att *lupu* härrör från det grekiska verbet *glyphein*, att skulptera eller hugga ut, medan *lupuce* (en klar verbform i förfluten tid, ”han dog”) får bli *glypheus* eller *glyptes*, skulptör eller stenhuggare. Utifrån denna totalt felaktiga utgångspunkt, stammen *gryp-*, som skulle förändrats till *lup-*, konstruerade Corssen en serie inskrifter som dokumenterade vilken etruskisk skulptör som huggit ut en grav eller skulpterat en sarkofag. Vi kan se resultatet på en sarkofaginskrift från Musarna (Fig. 1), en etruskisk ort i närheten av dagens Viterbo. Inskriften lyder:

*Larθ . Aleθnas . Arnθal . Ruwfialc . clan
avils . LX . lupuce . munisvleth . calusurasi*

I översättning: *Larth Alethnas, son till Arnth och Ruwfi dog vid 60 års ålder i graven åt de döda.*

Genom att hänga fast vid att *lupuce* borde betyda ”skulpterade”, feltolka ett av de vanligaste etruskiska orden, *clan* (= ”son”), samt skriva isär *calusurasi* (en genitiv, ”de dödas”) till ”calu Surasi” får Corssen till en översättning som lyder: ”Lars Aletinas, äldste son till Aruns och modern Rufia, 60 år, Surasius skulpterade kistan”. Här måste han alltså hitta på ett etruskiskt namn, Surasius, annars helt okänt, för att få ihop det hela; därför ignorerar han också de tydliga punkter i inskriften som skiljer orden åt, och delar upp *calusurasi* i två ord, trots att de inte har någon punkt emellan sig. Man kan också notera att han medvetet latiniserat de båda föräldranamnen.

På samma sätt betar han sig med verbet *turce*, ”gav”, i dedikationsinskrifter. Han är väl medveten om att ”ge” är den normala översättningen, men vänder sig i stället till en etymologisk tolkning, där det skulle vara samma ord som det grekiska *toreuo*, ”att smida, gjuta eller bearbeta metall”. Han anser sig nämligen ha funnit andra ord som bättre skulle motsvara de latinska och grekiska orden för ”ge”, *do* och *didomi*. Detta måste han göra som en konsekvens av att inskrifterna är uppenbara dedikationer, där ordet ”ge” borde finnas med.

Bara genom dessa två tolkningar, två av många likartade uppfinningar, drar Corssen långtgående slutsatser om det etruskiska samhället. Han skriver långa utläggningar om hur det tydligt framgår att konstnärer i olika material hade en mycket uppblåst ställning i Etrurien, eftersom de alltid signerade sina verk, även om de bara skulle stå i en grav. Han ansåg dessutom att denna slutsats om det etruskiska samhället också kunde grundas på det faktum att grekiska vas målare ofta signerade sina vaser – etruskernas kultur var lika derivativ som deras språk.

Det är visserligen sant att det förekommer exempel på etruskiska konstnärssignaturer, men de är inte särskilt många, och framför allt förekommer de inte på gravar och sarkofager, så som Corssen förutsatte. Sammanfattningsvis kan man säga att Corssen gjorde en monumental men tragisk insats: han lyckades klart demonstrera att den etymologiska metoden *inte* kunde fungera för etruskiskan. Det gick så långt, att en framstående latinsk och etruskisk filolog, Carl Pauli, publicerade en parodi på den etymologiska metoden, där han klart och tydligt visade att etruskiskan var nära besläktad med litauiskan! Tyvärr fungerade inte hans satir: många filologer tog den som allvarligt menad. Och fortfarande idag kommer med jämna mellanrum publikationer där någon (ofta en amatörforskare) genom etymologiska jämförelser anser sig ha löst det etruskiska språkets ”gåta”. En kraftig varning måste utfärdas för alla sådana försök!

Vart skulle man nu vända sig i metodiskt avseende? Lyckligtvis fanns en ny metodisk förebild i de tyska filologiska kretsarna: under ledning av Theodor Mommsen, den store latinisten och historikern, hade den preussiska Akademien i Berlin lanserat ett storartat projekt, *Corpus Inscriptio-num Latinarum* (CIL). Ambitionen var att insamla *alla* kända latinska

inskrifter och publicera dem – men inte utifrån andras mer eller mindre korrekta avskrifter, utan genom att de tyska forskarna själva på plats skulle kopiera och studera sitt material. Här gjorde den äkta positivismen sitt insteg: genom att etablera en säker och trygg faktabas skulle man i sin tolkning kunna stå på en fast, eller åtminstone fastare grund.

CIL väckte tankar även hos de etruskiska filologerna, när det första bandet kom ut redan 1863. Efter det stora debaclet kring Corssens bok började enstaka forskare fråga sig om inte samma rigorösa principer som tillämpades där kunde bidra till att lösa problemen kring etruskiskan. Att själv se, kopiera och återge inskrifterna i stället för att förlita sig på mer eller mindre tvivelaktiga återgivningar, som dessutom bara var avskrivna, inte återgivna som de verkligen såg ut, borde kunna sätta den sargade etruskiska språkvetenskapen på en fastare vetenskaplig bas. Verktynen fanns: tekniken att genom fuktat poröst rispapper, nedpressat i de inhuggna bokstäverna för att skapa en exakt kopia av en inskrift, tillämpades konsekvent av *CIL*. Allt som behövdes var kompetenta filologer, som var villiga att ge sig ut på den italienska landsbygden och samla material.

Efter ett antal års tänkande och planering beslöt sig den ovan nämnde Carl Pauli att pröva denna metod. 1885 var han färdig att avresa till Italien för en längre insamlingsperiod; som medhjälpare, då han insåg att det vid denna tid enorma materialet inte inom rimlig tid kunde täckas av en enda person, tog han med en svensk forskare som han uppmärksammat i vetenskapliga tidskrifter och börjat brevväxla med 1883, O. A. Danielsson. Danielsson var sanskritist, grecist och jämförande språkforskare i Uppsala; han blev 1890 professor i grekiska vid Uppsala universitet. Han accepterade ivrigt, trots stora problem med finansieringen, att tillbringa nästan ett år i Italien under ständigt kringresande och kopierande under svåra förhållanden. Danielsson stannade i Italien från november 1885 till juli 1886. Hemma igen, med sitt insamlade material, bestämde sig Pauli för att skapa en motsvarighet till *CIL*, en *Corpus Inscriptionum Etruscarum* (men inte förrän 1889 finns detta avgörande beslut dokumenterat). Därefter gick det ganska snabbt: den första fascikeln av den nya *CIE* utkom 1893, och väckte stor uppmärksamhet, delvis blandad med grämelse. Efter Paulis död 1901 övertog O. A. Danielsson ansvaret för projektet, och förblev dess

ledare till sin död 1933. En svensk professor i grekiska är alltså en av den etruskiska filologiens största och mest vördade gestalter, även om hans insatser på detta område alltid förblev obegripliga för hans svenska kollegor.

Ur tolkningssynpunkt måste Danielsson sägas vara den mest försiktiga av alla tänkbara forskare: aldrig använder han sitt material och sin noggranna publicering för att komma med tolkningar vare sig kring det etruskiska språkets ursprung eller kring det etruskiska samhället. Han såg uppenbarligen som sin stora och enda uppgift att genom exemplarisk noggrannhet och precision presentera en bas för andras kommande forskning.

CIE kom också att etablera denna bas: före sin död hann Danielsson färdigställa större delen av de planerade volymerna. Därefter vilade projektet, tills det återigen togs upp i Italien på 1940-talet. Men tillgången till allt detta exemplariskt behandlade material gjorde det alltså möjligt att etablera en vettig metodik för behandlingen av etruskiska inskrifter, den s.k. *kombinatoriska metoden*. Den är fortfarande idag basen för allt arbete med etruskiska. Grunden för denna metodik är tanken att inom samma kulturkrets (som t.ex. den mellanitaliska) uttrycker man sig på ungefär samma sätt i t.ex. inskrifter (möjligen med undantag av det religiösa området). Alltså borde det vara möjligt att jämföra, inte enstaka ord, utan vilka *element* som anses väsentliga i t.ex. en gravinskrift. Det gäller alltså inte att känna igen ord, utan att känna igen strukturer i en text. Om man jämför en latinsk gravinskrift med en etruskisk, är det lätt att se att samma element återkommer: den dödes namn, hans fars namn (och i Etrurien ofta hans mors), åldern vid dödsfallet och de eventuella ämbeten han innehaft. Samma grundläggande struktur gäller för kvinnors gravinskrifter, men då får man oftast också hennes makes namn.

Med utgångspunkt i detta arbetssätt kunde man relativt snabbt etablera det vanligaste etruskiska ordförrådet i inskrifter och ordens betydelse. Till hjälp fanns också några s.k. *bilinguer*, t.ex. gravstenar som återger samma text både på etruskiska och latin. Via sådana bilinguer kunde man kontrollera att metoden faktiskt fungerade: texterna var aldrig exakta översättningar, men alltid med samma innehållelement. På detta sätt arbetar numera alla etablerade etruskiska filologer.

Sammanfattningsvis har kombinationen av en precis faktabas, publikationen av de etruskiska inskrifterna i *CIE*, och en vettig arbetsmetod inte bara lagt grunden för det vidare arbetet med att bättre förstå den politiska och sociala konstruktionen av det etruskiska samhället, utan också för den fortgående diskussionen kring etruskisk formlära och diskutabla ords betydelse. Svensk humanistisk forskning bör vara stolt över den insats som en svensk professor, O.A. Danielsson, gjort för att skapa förutsättningarna för en ny form av tolkning av det etruskiska språket.

Döden – en del av livet

Sarkofager i Pannonien

Irén Wängnerud, doktorand i antikens kultur
och samhällsliv

Det finns en mängd faktorer som påverkar valet av viloplats en person väljer åt sig själv eller en bortgång en anförvant. Religiös övertygelse är en viktig faktor. Andra faktorer som påverkar detta val är tradition, social konvenans och mode. Ekonomiska förutsättningar spelar också roll liksom rådande lagar. Det val man gör av såväl gravplats som typ av grav kan också vara en manifestation och ett budskap till de efterlevande. I denna artikel vill jag ge en inblick i bruket av sarkofager i det romerska Pannonien. Motiven på dessa kan vara föremål för olika tolkningar.

Pannonien motsvarade i stort delar av dagens Ungern söder och väster om Donau samt östra Österrike, norra Slovenien och norra Kroatien. Valet av gravplats och gravtyp var här av vikt, liksom i andra delar av romarriket. Pannonien var en av de romerska gränsprovinserna och gränsen, *limes*, utgjordes av Donau. Romarna erövrade området och anlade därefter militära förläggningar och vaktorn med jämna mellanrum längs floden samt längs de militära vägar som genomkorsade provinsen. På andra sidan Donau bodde de som romarna betecknade barbarer. På den fientliga sidan anlades vaktläger som extra försvar åt de viktigaste större fasta härslägren som Carnuntum (nuvarande Bad Deutsch-Altenburg), Aquincum (Budapest) och Intercisa (Dunaújváros). Hela området var erökrat år 9 f.Kr., dvs. under kejsar Augustus tid, och Pannonien förblev en romersk provins fram till 433 e.Kr. då romarna förlorade kriget mot Attila. Till att börja med sände man ut trupper från moderlandet och redan etablerade provinser, men senare kom även personer från den inhemska befolkningen att ingå i den romerska armén i Pannonien. I anslutning till de militära förläggningarna växte civila städer upp som till att börja med kom att befolkas